

Муниципальное казенное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №1»
с. п. В-Балкария Черекского района КБР
361813 с. В-Балкария. ул. Таулуева 93 тел. 79-2-48, 79-2-25

Конкурс «Родной язык – душа моя, мой мир»

ПРОЕКТНО - « ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА

Къулийланы Къайсынны чыгъармачылыгъында
табийгъатны суратланыуу

учитель

*Учащаяся 10 класса
Ульбашева Фатима Хызыровна
Руководитель проекта
Атабиева Зайда Ахмедовна,*

*балкарского языка и
литературы*

2017 год

Содержание

Введение	3
Основная часть	
1. Къулийланы Къайсынны чыгъармачылыгыны юсюнден.....	4
2. Къулийланы Къайсынны чыгъармаларында табийгъатны суратланыуу.....	8
Заключение.....	12
Список литературы.....	13
Приложение.....	14

Введение

Къулийланы Къайсын 1917 жылда Огъары Чегемде туугъанды. Къулийланы Къайсын жазып Чегемни орта школунда окъугъан заманында башлагъанды. Аны биринчи чыгъармасы – Пушкинни «Тутхун» деген назмусун кёчюргени болгъанды. Андан ары ол жашауда кёзюне урунган, сейир этдирген затланы юсюнден биринчи сынауларын этгенди.

Къулийланы Къайсын театр искусствону А. В. Луначарский атлы кырал институтунда окъугъанды. Анда окъугъан жыллары – поэтге ёсюуню, уллу культурагъа кириуню, юйретиуню эм ишлениуню жыллары болгъандыла. Къ. Кулиев институтда окъуганы бла квалмай, литература институтну ингир бёлюмюне да жюрюгенди.

Къ. Кулиевни ауазы малкъар литературада биринчи ишитилип башлагъанда, ол жаш эди, туугъан жеринде социалист жашау да энича жаш эди. Жаш поэтге жашау, сакъ жауун жуууп, жашиллендирип кетген кырдыклы талача, кёрюне эди, ол «жюрегин жыр этип, дуниягъа атаргъа» хазырды. Аны ауазы, кеси назмусунда салгъан тау суучукъча, тазады, жарыкъды, арбазына жаугъан жангы къарча, жумушакъды.

Жыр жашаугъа кёре болады. Къулийланы Къайсынны ол кезиуледе алай тири, жарыкъ жырлатхан туугъан журтуну жетишимлери эдиле. Жашау туудургъан темала малкъар поэзиягъа эркин киредиле. Жаш поэтле назмуларында заманны илишанларын, аны солууун квалдырыргъа итингендиле. Къ. Кулиев да жангы жашауну къудретин, жетишимлерин поэзия тил бла кёргюзтюрге сюеди.

Къайсынны 30-чу жыллада жазылгъан поэмаларында жашау, айтханыбызча, диалектика бирликде ачыкъланмай эсе да, барысы да жютю фахмулу поэтни къолу жазылгъандыла. Ол жаны бла Къ. Кулиев кимден да м. Лермонтовха жууукъду.

(Приложение, стр. 14)

1. Къулийланы Къайсынны чыгъармачылыгыны юсюнден

Къайсы Фахмуну жютюлюгю уа жаш поэтге аны бийлеп тургъан къууанчлы сезимни окъуучусуна билдирирча кѣп амал излетгенди. Аны ючюн болур, поэт бир къауум назмуларында табигъатны алакат суратларын береди, ала бла бирге уа Къайсынны поэзиясына табигъат бла адамны байламлыкъларын кѣргюзтген тема киреди.

"Табигъат бла адам"- ол дуня литератураны эртдегили эм баш темаларындан бириди. Октябрь революциягъа дерикѣп белгили орус поэтле адамны табигъатны аллында къарыусуз, амалсыз кѣргюзте келгендиле. Сѣз ючюн, Тютчевни назмуларына къарагъыз. Не да Къайсын кесине устазгъа сайлагъан поэтледен бирлкери - Лермонтовну "Спеша на север из далека" деген назмусун алыгъыз. Мында табигъатны деулюгю, уллу кючю, адамны уа болушлуукъсузлугъу, къарыусузлугъу шарт кѣрюнедиле. Жангы жашауну жарыгъы табигъат бла адамны байламлыкъларына уллу тюрлениуле салгъанын жаш поэт кимден да иги эслегенди. Аны назмуларына табигъатны кесине бойсундургъан, къаялада жол ишлеген, къутургъан суулагъа бой салдыргъан жигер адамла киредиле. Поэтни жюрегин ала бийлейдиле, аланы жигер урунууларына ъхтемлене, машина:

Барады къысыр къая ичи бла

Аны ишлегендиле таулула.-

деп жазгъанды.

Поэтни реализмни жолуна чыкъгъанын белгилеген шартладан бири "Кюн кюйдюрген жолла" деген назмуду. Мында урунууна адамны сыфатын бериуде поэт романтизмде реализмны бояуларына арсарсыз кѣчгенди дерге боллукъду. Бу назмуда белгиленген ызланы уа поэт "Хоншуларым" деген цикл бла айнытып, лирика бла эпосну бирликлерини бийик даражасына жетгенди. Ол поэтика усталыкъны шарты эди. Гитче халкъны поэзиясын уллу, кенг жолгъа чыкъгъанын белгилеген алакат шарт эди.

Урушдан сора Къулийланы Къайсын чыгъармачылыкъ ишини ал кезиулеринде белгиленген , алай уруш бѣлген, ызын андан ары бардырады. Поэт жазыу ызын, жарыкъ бояуларын, ал жыллада тапхан жаныр формаларын жангыдан къармагъанча кѣрюнеди. Аны поэзиясы энтда да жашауну тюрлю - тюрлю жанларын бирикдиреди. Назмуларына, алгъынча, кюнню жарыгъы, хауаны тазалыгъы, урушдан сора жангырып баргъан дуня киредиле. Поэт энди битеу акъылын, усталыгъын, жюрек къызыулулугъун жашауну кѣргюзтюрге бойсундурады.

Жашауда бола тургъан затланы ачыкълау, суратлы назмуланы жазыу ол кезиуде Къулийланы Къайсын сайлагъан формаладан бири болады. Танг эртден,

кюн чыгъа башлагъан кезиу поэтни суйген заманыды. Эртденлик чыкъ - тазалыкъны белгиси - поэт бек суйген белгиледен бириди. Ол жаны бла магъаналары бирге ушагъан "Къыз жюзюм ашайды", "Бахчалагъа кюн тийгенди" дегенча назмуланы алыргъа боллукъду. Былада эртденлик кюн жарытхан табигъатда терен фахмулу суратчы, ташха, агъачха тужур салгъанлай, бетлеринде ингиликлерин окъуна кёрюрча суратларын алай уста береди. Аланы кёзлеринде кюн тыякъла, кюлюмсюреу, уллу къууанчылыкъ, жашаугъа ыразылыкъ кёрюнедиле. Къызладан бири танг аласында арбазгъа чыкъгъан сабийчик бла тенгледириледи.

Поэт къызланы жюзюмню тирлигин жыя тургъан кезиулерин кёрюзтгенди. Алай ол жюзюмню татыуунда эсе, мамыр урууну татыун терен ачыкълагъанды. Назму жашауну бир ёзегини суратыча кёрюнгенликге, поэт мамыр урунуугъа дунягъа махтау береди, шукур этеди:

Кюн, чыкъ, жаун тюрюнде ёсген жюзюм
Къууанч келтиргенди къызны юйюне .

Не да:

Къыз ашай турад бишген жюзюмлени.
Ол - къууанчыды биз жашагъан жерни.

Ол тизгинле къызыу сермешледе, къазауатда къорууланган мамыр жер туудургъан къууанч тизгинледиле. Урушда ёлюмню кёрген адам поэтни жюрек сырын эм табигъатха ариу жарашхан къызланы тынч ангыларыкъды. Урунган адамланы ишлерин махтагъан "Къыз накъышла тигеди" деген назму да башында айтылгъан назмула бла бир тизгиндеди. Анда биз халылагъа жюрек жырын салгъан уста, ариу къызны кёребиз. Назмуну тизгинлери да, къызны ишине кёре тиридиле, «инчге бармакълары» «ийнени алай уста суууарлла, къолларын алай женгил ойнатадыла». Назмуну окъугъан анда жарыкълыкъны, кюн тыякъланы ойнагъанларын тохтаусуз сезгенлей турады.

Урушдан сора жыллада Къулийланы Къайсын табигъат бла, жаныурла дунясы бла байламлы кёп назмула жазгъанды. Аланы барысын да тематика жаны бла бир тизгинге жыйышдырыргъа боллукъду. Алай поэтни къууанчын ачыкълаугъа жораланган суратлы назмула энди аздан аз бола барагъанларын белгилерге керекди. Ол жаны бла алып къарасакъ, уллу сезим кючлери болгъан «Дугъумла» (1948), «Тукъузгюл» (1948), «Къышхы бешик жыр» (1953), «Жугъутур» (1943), «Айыу» (1953) эм башха чыгъармалары терен магъаналыдыла. Алада табигъатны тюрлю – тюрлю суратлары биригип, туугъан жерни сыфатын толу бергендиле, аны бла бирге, поэтни башха жюрек сезимлерин, туугъан жерине тансыкълыгъын ачыкълайдыла. Поэтни ол тюрлю назмуларында эки жазыу ыз белгиленедиле. Аладан бири сабий, жаш кезиуонде поэтни сейирсиндирген затланы

кѣргюзтюу бла байламды. Сѣз ючюн, «Дугъум» деген назмуну алайыкъ. Ал кезиуде авторну ауазы бийикди, таукелди, аны къууаннганы ачыкъ кѣрюнеди: «Къалай кѣп болуучед дугъум, къалай шатык элле ала». Болса да, назмуну поэтикасын ала белгилемейдиле. Лирикалы табигъат сурат бу жол да кѣз кѣрген, эслеген затланы тюз халлеринде кѣргюзтюуге кѣчеди. Алай толу сурат жалан да къара сѣзле бла берилип къалмайды: поэт метафорланы кючлерин тынгылы хайырланады: дугъум жыя тургъан къол ичинде таудан желчик энеди. Ол, агъачда бууча, ары – бери жортады. Къайры эсе да, энишге чабып кетеди да, къыстау саркъгъан суучукъда жууунуп къайтады. Метафораланы болушлукълары бла автор кесини сабий заманын да кѣргюзтеди. Эки сыфат – узакъ сабийлик эм аны бла байламлы дугъумла – туугъан журтха термилиулюк сезимни кючлендиредиле.

Ахыр тѣрт тизгинде назмуну магъанасы бютюн шарт ачыкъланады. Болса да, шартлыкъ, толулукъ жаны адамны энчи къадары, аны жүрек къайгырыулары бла байламлылай къаладыла. Назму алгъа тынч, хапар айтханча, ызы бла келе келип, ахырында бек кючлю ауаз алады.

О, Темирчи къол! Жашлыгъым,
Уууртлары сени шатык
Дугъумларынгы къанына
Боялгъанлай, сенде къалгъанд.

Назмуда сѣз поэтни жүрек жарсыууну, сагъышларыны юсюнден барады. Алай уллу поэтни энчи сагъышлары да, энчиликден чыгъып, халкъны, жамауатны сагъышларына айланып къаладыла. Къулийланы Къайсын туугъан жеринден, поэзиясыны «бешигинден» айырылгъанына бек жарсып тургъанды. Туугъан журту бла ким ёхтемленмейди, къайтып келмезлик сабий жыллагъа къайсы уллу поэт термилмегенди! Аны «Дугъум» деген назмусу адамны жүрегин дыгъыл этдиреди, аны бла бирча уа, Туугъан журт бла байламлы болгъан хар затха да жүрек халаллыгъы кючлендиреди.

«Тукъузгю» деген тауушлукъ назму ол чыгъармала бла бир бийикликдедиле . Анда эзилген жемишни сууу жигитни къаны бла, аппаны, атаны къаны бла туугъан журт ючюн ёлгенлени къанлары бла тенгleshдириледи. «Жугъутур», деген назмуда уа жугъутурну деменгили мюйюзлери къырпакъ этгендиле, аы кѣзлеринде кюмюш къарны агъаргъаны кѣрюнеди. Ол арыгъанды, аркъасында тюгю буз болгъанды. Жугъутур къургъакъ дорбунда жатады. Анга тюшюнде таууну жашил кырдыгы кѣрюнеди, ызы бла тюшю тюнюне айланмагъанына жарсыйды:

Къалкъыу эте тургъанлай,
Жел хыны сызгырып ётеди,

Уянып, кырдыкны тюшеде
Кёргенине жарсыу этеди...

Сёз жаныуарны юсюнден барады, алай биз анга адамны жарсыуунача къарайбыз. Жугъутур чынгыл къаяны башында сюеледи. Бусагъатда аны жашауун кыыш, ачлыкъ бийлейди. Анга жашау ючюн кыыйын кюрешни бардырыргъа тюшеди. Болса да, ол тезерикди, жаз башына чыгъарыкъды, бусагъатда тюшюнде кёрюннген жашил кырдыкга жетерикди. Ол жаны бла «Жугъутурну» бла «Айыуну» сыфатлары бир бирге ушайдыла. Аллай назмула кеслерини ол магъаналары бла къалмай, адамны ич сезимлерини, дуниягъа къарамларыны белгилерича окъуладыла.

Къайсынны табигъат лирикасы дунияны айтхылыкъ поэтлерини поэзиялары бла байламлыды. Къулийланы Къайсынны назму жазыу ызы Гётени, Лермонтовну, артыкъ да Тютчевни жазыу ызларындан кенгде туююлдо.

Тютчев бла Къулийланы Къайсынны лирикаларыны жууукълукълары табигъатны ангылауларында, суратлауларында кёрюнеди. Лермонтовча, «Тютчевча, Къулийланы Къайсын да, табигъат бла адам сёлешгенча, алай сёлешеди, алай жазады. Поэтни «Ай бла сёлешу», «Жулдузла бла сёлешу», «Туугъан жер бла сёлешу» деген назмулары эм башха кёп чыгъармалары анга толу шагъатлыкъ этедиле. Къулийланы Къайсынны пейзаж лирикасын Тютчевни лирикасы бла табигъатны темасын терен ачыкълау жуукълашдырып къоймай, бир къауум образланы къайтарып айтыу да жуукълашдырады. Тютчевни поэзиясын тинтген алиMLE анда мотивле, сыфатла, эпитетле, сёзле орус поэтни чыгъармачылыкъ ишини айырмалыгъын кёргюзте биринден бирине кёчгенлерине эс бургъандыла. Къулийланы Къайсында да ол шарт тюбейди. Сёз ючюн: «Кёзлерим чууакъдан толу болуп», «Жаз энтда келир да, мен эшитирме», «Жашау танг аладагъы гокка ханс ийисден толуп», «Ол кырдык ийисден, къанатлы жырындан энтда да толду», «Ахшам къарангы келгенди таулагъа», «Сютден толу желини», «Энтда кырдык чыгъады жол жанында» дегенча образланы, тизгинлени юлгюге айтыргъа боллукъду.

Поэт жауун, кырдык, ай, жулдузла, ётмек, жаз башы деген сыфатланы бек сюеди эм терк – терк къайтарады.

Табигъат болумланы бир бирлерин алышындыргъанларын кёргюзте, поэт кесини жаш кюнлери къайытып келмезликлерини юсюнде мудах ауаз бла айтады:

Жаз энтда келир да, мен да эшитирме
Къанатлыланы жырларын,
Алай къатланмазла, мен билеме,
Ол алгъын баргъан жолларым...

Алай адамны жашаууну азлыгыны юсюнден, ёлюм келмей кьалмазлыгыны юсюнден Тютчевни тынгысыз этген оюмгъа Къулийланы Къайсын хорлатмайды. Ол кесини табигъат бла кьаты байламлыгыны юсюнден жазады. Жашау бла ёлюм бир бирлерин алышындырмай табигъат, жашау да айнымазын уста биледи. Поэт адамны кете баргъан жашаууна, жашлыгына, къайтмазлыкъ сабийлигине жарсыгъанын букьдурмайды.

Энди Темирчи кьолда дугъумла
Бла бетими боямам,
Энди Бедикде айланч жол бла
Мен, эшекге минип, бармам.

Кетген жашлыкъгъа жарсыу, поэт алгын жашауу бла байламлы болгъан жүрегине жууукъ затланы къайтарып, эсине тюшюре, аланы сыфатларын бере, назмуларын алай жазады « Ай бла сёлешиу» деген назмуну уа хар строфасы поэтни айгъа къарап айтылгъан жылы сёзю бла башланады:

Ай, эсингдемиди:
Мен жаш заманлада...
Не да:
Ай, эсингдемиди:
Мен бек алгъа...

Алай кьатланып келген тизгинле назмугъа ариу, жумушакъ макъам бере, поэтни ауазын бир кесек мудах, жарсыулу этедиле. Болса да, ол окъуучуну мудах этейим не да заманны кюйсюзлюгюн кёргюзтейим деген ниетден кенгдеди. Ол бек алгъа туугъан жерини ариулугъун жырлайды, артда ол ариулугъун аны, атасын, анасын кьууандыргъанын, дунягъа келликлени кьууандыргъанлай турлугъун уста суратлайды . Кесини сезимин ачыкълап, аны окъуучугъа жетдире билиую бла Къ. Кулиев, бек айтхылыкъ поэтледен бири болургъа жетишгенди.

«Ай бла селешу» деген назмугъа къайтайыкъ. Аны баш ниети – ариулыкъ емюрлюк болгъанын кергюзтюдю. Авторну ол оюму жашау шартланы, ёзеклени кючю бла ачыкъланады. Сез ючюн, ай бусагъатда да «Пушкинни заманындача» жырытханлай турады, аны жарыгъы не заманда да аламатды. Поэт, муратына жетер ючюн, алгъа ай юйлени башларын, арбазда тургъан егюзню мюйюзлерин жарытханын кергюзтеди. Ызы бла жолда атланы жалкьаларын жарытады. Ол кьыз бла солугъан кзиюнде да кьызны чач ешмелерин кюмюшча жылтыратханды. Айны жарыгъы поэтни Перекоп ючюн сермешледе жоюлгъан шуёху Арсенийни бетин да

жыртханды. Аны жарыгында адамла кюз артында тирликлени жыйгандыла, ташыгандыла. Ол затла барысы да бирге жыйылып, бир сыфтны кзурайдыла, поэт иги билген социально жашау халны ачыклайдыла, тууган жерини суратын бердиле.

Адам бла табигъатны проблемаларын Кзулийланы Кбайсын ал кезиуде жазган лирикасында да ачыклаганды. Урушдан сора он жылны ичинде чыгармаларында уа ол проблемала бютюн да терен магъана алганды; поэтни оюму философиялы оюм болганды. Урушха дери пейзаж лирикасында баш жерни поэтни жүрек жарсыу, кзууанчы, кёзю жетген затлагъа сейирсиниулюгю алган эселе, энди уа Кулиев айтхылыкъ художниклени поэтика усталыкъларын хайырлана, аланы чыгармачылыкъ төрелерин айныта, кесини усталары бла даулашады. Ол а адамны табигъатдан кюлайлы этген, ёз жашаууну иеси этген социалист общество да хунерли урунууну жангы ча ангылауну хайырынданды.

Кзулийланы Кбайсынны поэзиясында табигъат адамны огурлу, ариу мекямыды, аны кзууанчыны, жашау кюлайлыгыны шауданыды.

«Жауун билмей турганлай жетеди» деген назмусунда, сез ючюн, поэт жауунга эрттегили тенгинеча кзууанады. Жюреги кётюрюлюп, ол былай айтады:

Кенгнге ачама терезелени,
Хош келдинг, узакъ жолоучу жауун.

Табигъатда болган затха алай кбарау назмуну суратлау мадарларына да энчи ыз салганды. Жауун поэтге узакъдан келген кбонакды, арбазгъа киреди, ахлыуларын кесеген адамча, эшикни кбагъады. Адам бла табигъатны жууукълукълары жалан да адам кесине табигъатыны бийича, устасыча жүрютгенинде туююлдо. Кб.Кулиевни поэзиясында бир заманда да табихат адамны кбадарына, жамауатны жашаууна табигъат адамны кбадарына, жамауатны жашаууна сансыз болуп кергюзтюлмейди. Табигъат аны келлендиреди, ишине, жарсыуларына эркин кбатышады. Ала экиси да бир бирлеринден кбачмайдыла, жууукълукъну излейдиле, бир бирлерин ангылаган шуехладыла. Поэт кырдык бла да тюз кбарындашы блача ушакъ этгенди. «Таурух» деген поэмасында (1950) табигъат адамны сыфатында бериледи. Анда жулдузла, чыкъ, кырдык, ай, тау суучукъ, эмен терек тилленип селешедиле. Ала барысы да жигитни ишине кбатышадыла, кюрешедиле, алгыыш этедиле, акбыл сез юйрете, адам ючюн чагъабыз, есебиз, жашайбыз деп келлендиредиле.

Кб. Кулиевни поэзиясында табигъат тохтауну, тынчайыуну билмейди, ол кесини диалектика айныуунда дайым тюрленгенлей турады. Ол себепден ан ыпейзаж лирикасы хар заманда бир бирлерине чюйре магъаналы белгилеген образладан – жащау эм елюм, жашау эм тюгениу дегенчаладан кбуралады. «Кеп зат тас этебиз»

«Ишлейме, Жашайма», «Энтда кырдык чыгъады» дагъыда ала кибик кеп назмулары аллайладыла. Ол назмулада ал кезиуледе дуняны жангырыуу бла, жашлыкъ къайтып келмезлиги бла байламлы жүрек жарлыкъ къайтып келмезлиги бла байламлы жүрек жарсыула ачыкъланадыла. Адам къураучуду, кесини ишлеринде, адамланы эслеринде жашайды. Адамны къурау иши, келир телюлени жашаулары ючюн, келир заман ючюн кюрешге итиниулюгю, жашауну магъанасын терен ангылау келсюзлюкден кючлюдю. Къайсынны назмусу да, ол себепден жарсуну, жүрек мудахлыкъны ачыкълаудан жашау емюрлюк болгъанын, адам заманны хорлагъаныны юсюнден оюмгъа ете, алай жазылгъанды.

Табийгъатны, жашау диалектика айныуларын толу ачыкълагъан назмула поэтни чыгъармасында уллу жер аладыла. «Жаз энтда да келир» деген назмусунда автор табийгъатда болгъан юч тюрлениуню кёргюзтеди. Къар жаугъандан сора боран урады, боранны ызындан туман басады. Табийгъатда бола тургъан затланы кёз бла кёре, къулакъ бла эшите билиу аны пейзаж лирикасыны энчилигиди. Ол затлагъа поэт асламсында сёзлени къатлап айтыу бла жетеди («бюгюн къар жаууад. Дуня кенгинде къар жауады»).

Жашауну терк айныгъанын, баргъанын шарт этер акъылда, поэт тенгleshдириулени эркин хайырланады. Алгъа биз кулиевни энчи тенгleshдириулери дерге боллукъбуз. «Жаз энтда келгенд», «Жауун билмей тургъанлай жетди» деген назмулада жауун бирде билмей тургъанлай келген къонакъ бла, бирде уа кенг аулакъда жортуп баргъан жюйрюк ат бла тенгleshдириледи. «эмилик атны аулакъгъа бошлагъан кибик». Жаунну ат бла тенгleshдириу назмуну гыллыун терклендирилгенден сора да, арбазгъа кирип келген жауунну тауушун сездиреди. Тилибизни грамматика, лексика мадарлары поэтни муратына толу жетдиредиле.

Къ. Кулиев поэзиясыны бек айтхылыкъ игиликлеринден бири – аны чыгъармаларында жанырланы бла хатны бир да болмагъанча кёп тюрлюлюклериди. Аны алай болуууна тюрлю – тюрлю затла болушхандыла. Сёз ючюн, усталыгъын бир къауум жанырла да сынап, аланы малкъар поэзияда къуаргъа кюрешеди. Урушдан сора уа аны лирикасында формаланы кёплюклериди жашауда бир бирге диалектикалы байламлыкъда тургъан затланы суратларгъа, кесини халкъыны ауазына тийишли болгъан поэзияны къуаргъа, халкъны миллет белгилерин кёргюзтюрге итинмекликдеди. Аны себепли поэт дуняны бирси халкъларыны поэзия культурасында, фальклорда болгъан байлыкъланы да иги хайырланады. Къ. Кулиев кесини халкъыны кёлден поэзиясыны байлыгъы бек алгъа хайырланган малкъарлыладан бириди.

Табийгъатны юсюнден жазылгъан лирика назмуларында поэтни ойюмлары, аны ауазы юашха затланы кючу бла эштите эселе, «Насып», «Арыгъынчы, шуёхум», «Ачыкъ сёз», Мне муну ингирликде анама айтама» деген эм башха кёп

назмуларында уа поэт лирика сезимлени сёзлери бла береди. Ол назмулагъа автобиографияла назмуланадыла дерге бизни эркинлигибиз барды. Аланы барысында да поэт адамны насыбыны юсюнден, халкъгъа, Туугъан журтха суюмеклигини юсюнден жазады.

Адамны чынтды насыбы къайдады, анга уллу къууанчны незат береди? – Ма лирика жигитни излегенлери аладыла. Аланы ол тюз ниетлиликде, кертичиликде, битеу кючню адам уллуну насыбы ючюн биреуде кёреди («Насып – дунияны игилери кюйген отда, кесинги айамай кюйгенден»).

Поэтни хар чыгъармасын халкъгъа, туугъан журтха суюмекликни сезими жылытады. Алай башда айтылгъан автобиографиялы лирикада поэт ол сезимде жанган магъана бергенча болады. Ол жаны бла «Туугъан кюнюме жазылгъан назмуну» юсюнден энчи айтыргъа керекди. Орта Азия да жазгъан назмуларыны ичинде Къулийланы Къайсын бек игиге аны бош санамайды. Кеси халкъны бир кесекчиги болгъанын ангыламакълыкъ поэтни жюрегин терен къозгъайды. Ол сезимин айтвр ючюн автор быллай образланы кеп келтиреди: «Атаканы аллында сизни бла бир папиросну тартханма», «бир кепге къарагъанма» д. а . к.

Назмуда халкъны, жамауатны аллында уллу жууаплылыкъ терен сезиледи. Алай, баям, назмуну суратлау къыймалтлылгъы жангыз анда тюйюлдю, анда эсе, энчи жашауунда, къыйын кюнлеринде болушханы ючюн поэтни халкъгъа ыспас этгениндеди. «Сизсиз мен бир затха да тиймезем, атылгъан патрон кибик» деген обрах ол жаны бла назмуну магъанасында, стилинде да бек кючлю образды.

Къулийланы Къайсын битеу жашауунда керген къууанчлары ючюн, дунияда жашагъанын ючюн адамлагъа, жерге, кекге, тереклеге, къарлагъа, жауунлагъа ыспас этеди. Аны себепли поэтни назмуларында терен жюрек къозгъалыулукъ эшитиледи. Ол затха жетишир ючюн автор назмуну ёлечминден тебиреп, башха тюрлю лексика – синтаксис амалланы хайырланады. Сегиз, он белюмлю назму тизгинлени терт, беш белюмлю тизгинле алышындырадыла, хапарлаучу, шош интонацияны ызындан лирика тизгинлени терк атламлары эшитиледиле. Жюрек къозгъалыулукъну кергюзтген назмуланы арасында соруу тизгинле, тенглеге, халкъгъа айланып айтылгъан тизгинлеге киредиле.

Поэтни къадарында халкъны къаллай бир уллу магъанасы болгъанын ангылау, халкъ бла байламлыкъсыз жашауну магъансы болмагъанын билиу Къулийланы Къайсынны жюрегинде башха сезимли – халкъны ол къыйыныны уллу хурмет этиуню сезимин туудурады. Халкъны аллында терслигим бар эсе, тобукъланып, кечгинлик тилейме дейди поэт; аны себепли жюректни теренинден чыкыгъан быллай къызыу тилек битеу назмуну ичи бла рефрен болуп етеди:

Кечиригиз поэтге терслигин,
Сизге берген жарсыуларын!

Ол сизни ангыламагъан эсе,
Кечиригииз сиз поэтге,
Кечигиз анга сиз терсликлерин,
Кеп азап кергени ючюн.

Келюню алай козгъалгъанын поэт кеси суйген затны – жерни образын къурауда да ол тюрлю къайтарылыула бла кергюзтеди:

Жашил кырдыкла жер.
Ханс ийсли жер,
Къургъакъ къарлы жер,
Акъ пырпакълы жер,
Будайла есген жер,
Къалала агъаргъан жер,
Тангла атхан жер...

Алай бла, назмуда темала бла бирге авторну къууаныуу, жарсыуу да тюрленеди. Болса да, ол тюрлениулени барын да поэт жүрегин къууандыргъан не да жарсытхан затлагъа къарагъан халы бла бирикдиреди. Назмуда кеп тюрлю затла бирге жыйышдырылдыла. Шендюгю заманны чюйреликleri, инсандыла халкъ, кечгинлик тилеген авторну жүрек къозгъалыуу, ачыкъ лиризм, шартланы кесгинликleri- бу затла барысы да бирге байламлыдыла.

Авторну жүрек къозгъалыуу кеп тюрлю болгъаны «Мен муну ингирде анама айтама» деген назмуда бла «Ауругъанда жазылгъан назмулада» да керюнеди.

Бир юирге чюйре келген сезимлени байлашдырып бериу сабийлигин, туугъан журтун тансыкълу, жашаугъа, иги къуум этип, терен ийнаныу- назмуну баш езегиди. Автор кесини сезимлерини атларын ачыкъ айта, аланы тюрлю-тюрлю суратлаула, эсге тюшюрюуле бла кергюзтеди. «Ауругъанда жазылгъан назмуланы» къуралыуларына кере, биз дуниягъа къарап тургъан поэтни жирек сезимленинден дунияны кесине кечебиз, башхача айтсакъ, поэтни таза лирикалы, сезимлери дунияны суратлау бла бирге келедиле.

Сез ючюн, назмуну ал жанында автор кесини халын ачыкъ айтады:

Эски ачыу, къалай къыйнайса мени,
Къанын къоймай сыкъгъанча жүрегими.

Поэтни къаргъа айланып айтхан сезлеринде жүрекни къыйналгъаны эсленеди.

Алай бу назмуда саусуз поэт жалан да къарны алып, аны юсюнден къара сагъышланы кез къаматхан чиммакъ акъ къар бла тенглешдиреди. Тауушсуз шош

жаугъан къар бла поэтни тынчая билмеген жүрегини арасында уллу башхалыкъ керюнеди. Андан сора къар уллу лирика кетюрюлюуге, уллу жүрек къозгъалыугъа, поэтни жашаугъа терен сүймеклигин кергюзтюуге себеп болады. Ызы бла авторну сабий жылларында болгъан затла ариу суратланып, эсге тюшюрюледиле:

Шаудан суу чиммакъ зыгъырны
Ичинден, жылтырай, чыгъарад,
Юсюне къаплансанг, аны
Бетинге сууугъу урад.

Алай ол затланы брысыны да юсюнден айтылгъанлыкъгъа, назму эпикалы угъай, лирикалы болгъанлай къалады: ала барысы да поэтни жүрегини биографиясын эм дунягъа ол къалай къарагъанын ачыкълайдыла. Суратлау кючу бла бек асыулу ол тизгинлени окъусакъ, биз алада неден да уллу эс бурулгъан затланы - поэтни жүреги, аны къууанчы, жарсыуу болгъанларын кёребиз. Ол затха эмоцияла образла, тенглешдириуле болушадыла. Аланы хар биринде сезимле, жүрекни урууу, аны бла бирге уа жашауну толулугъуна, табигъатны ариулугъуна къууаныу эсленеди.

Кесини сезимлерин, жүрек къууанчларын суратлау амалланы тюрлю - тюрлюлери бла кёргюзтюу, Къулийланы Къайсынны поэзиясыны энчи белгиси болгъаны айтылгъанды. Урушха дери жазылгъан чыгъармалада къууанчлы бояула жаш поэтни жүрегини жарыкълыгъын белгилей эдилеле. Урушну кезиуюндеги лирикада дуняны, табигъатны ариулугъу уруш къаллай бир огъурсуз болгъанын ачыкълайды. Биз тинте тургъан назмуда уа иш бираз башхачады. Бу назмуда тегерекде бола тургъан затланы юсюнден санлары бла бирге жаны да ауругъан поэт жазады. Ауруу поэтни жашауда бола тургъан ууакъ ишлеге, сабий заманына бегирек эс бурдурады. Ол ууакъ затла поэт айталмагъан мудахлыкъны, къайгъырыулукъну, сүймекликни кёргюзтюр ючюн бериледиле. Ала кюнню тыякълары бла тигилгенча, алтын накъышла салыннганча, аллай бир ариу аны себеплидиле. Ала сабий заманда поэтни анасы "ууучуна алып ичрген шаудан сууча женгилдиле, тазадыла.Сабий заманына уа Къайсын бир да жүрюмеучю эпитетни береди ("акътиш" сабий кюнле).

Бусагъатдагъы заман бла озгъан заманны бирге къошуп айтыу, («Врач дарманла хазырлайд», Мен а къысып кёзлеримми», «Кёреме сабийлигимде», «Мароко жыйгъан жерими»), бир бирден арталлы да башха тюрлю бояуланы, тюрлю – тюрлю стиль формаланы бирге жууукълашдырыу бу затла бары да инсанны кесини ниет байлыгъын толу ачыкъла ючюн хайрыланыладыла. Назмуда эригирге, тансыкъ болургъа, термилирге, мудах болургъа, тюнгюлюрге окъуна адамны эркинлиги болгъаны айтылады, жашауну биринчи иши, магъанасы уа тохтамай алгъа барыу болгъаны, алайсыз адамгъа жашау болмагъаны кёрюнеди:

Энтда да мен атлы болгъанма;
Таула таба чабып барама.
Аллымда таула къары жанад,
Атым окъ баргъан кибик барад.
Мени атыма жокъду арыу,
Энди жеталмазса сен, ауруу.

Алай бла адамны жүрек сезиминде болуучу ууакъ тюрлениуле суратлау
амалла бла бирге жыйышдырылгъандыла.

Заклучение

(Приложение, стр. 21)

Литература

1. Гуртуланы Б. Сайламала. Нальчик «Эльбрус» - 2000 ж.
2. Журнал «Нюр».
3. Къули Къайсын Назмула 1980-1985. Тёртюнчю тому. Нальчик. «Эльбрус» 2010ж.
4. Минги Тау. Эльбрус. 3. 2013г.
5. Малкъар литератураны историясыны очерклери «Эльбрус» Китап Басма. 1978ж.
6. Малкъар адабият 9 класс. Нальчик «Эльбрус».
7. Писатели. Кабардино-Балкария. Библиографический словарь.
8. Теппеланы А.М. Малкъар Адабият 2002г.

Приложения

Приложение 1.